

ENTONI BEJL

**Turistički
vodič kroz
SREDNJI
VEK**

**Svet viđen
srednjovekovnim
očima**

Preveo
Nenad Dropulić

Laguna

Naslov originala

Anthony Bale

A TRAVEL GUIDE TO THE MIDDLE AGES

The World Through Medieval Eyes

Text copyright © Anthony Bale, 2023

First published as A Travel Guide to the Middle Ages by
Viking, an imprint of Penguin General. Penguin General
part of the Penguin Random House group of companies

Illustrations copyright © Giles Herman, 2023

Translation copyright © 2026 za srpsko izdanje, LAGUNA

Džonu, mom ocu

Sadržaj

Spisak ilustracija	9
Predgovor	11
Srednjovekovna pomoračka ruža vetrova	17
1. Oblik sveta 1491, ili Uvod s Martinom Behajmom . . .	19
Mogu li to da platim plapartima?	37
2. Polazna tačka s Beatris, Henrijem i Tomasom	39
Basmе i znamenja za hrišćanske putnike	53
3. Od Ahena do Bolcana	55
Razgovor dvojice putnika pred počinak	82
4. Boravak u Veneciji i napred za Rim	84
Putuj za oprost!	105
5. Preko Velikog mora: od Venecije do Kipra	107
Pesma o putu morem	131
6. Obilazak Konstantinopolja pešice	134
Neki putni troškovi u Egiptu i Svetoj zemlji.	151

7. Kroz Svetu zemlju do Vavilona	152
Kako preći pustinju	179
8. Obilazak Jerusalima pešice	180
Ponovite, molim vas. Fraze za putnike.	201
9. Zaobilazno preko Etiopije.	203
Medicinski saveti preuzeti iz rasprave <i>Ruža medicine</i> .	217
10. Na Putevima svile	219
Indijska stvorenja	246
11. Iz Persije kroz Indiju.	247
Saveti za poslovne putnike od Tane do Hanbalika . .	270
12. Svi putevi vode u Hanbalik	271
Obedovanje u mongolskoj Kini.	293
13. Obilazak Zapada	295
Kako pronaći Izvor mladosti	313
14. Okvirni vodič do antipoda i kraja sveta	315
15. Koda: Kraj putovanja	327
Izvori	333
Posredni izvori i dalja literatura	349
Napomena o ilustracijama	369
Izjave zahvalnosti.	371
O autoru.	373

SPISAK ILUSTRACIJA

1. Ruža vetrova	16
2. Behajmov Globus	20
3. Mladenac Hrist drži loptu sveta	29
4. Katedrala u Ahenu	62
5. Hodočasničke značke: Sveta Ursula i njene device; pokretna vulva	69
6. Stubovi Svetog Marka i Svetog Teodora u Veneciji	87
7. Konstantinopolj	135
8. Životinje Svete zemlje	171
9. Crkva Svetog groba u Jerusalimu	190
10. Hladni izvor u Etiopiji i jednonog	205
11. Kiosk džamija u karavanseraju Sultanhan	229
12. Boginja Varahi	254
13. Automat i fontana u Karakorumu	275
14. Islamska mapa sveta	296
15. Ljudi koji su pešačili oko sveta	320

PREDGOVOR

Proučavajući istoriju i kulturu srednjovekovnih putovanja, proveo sam mnoge godine lutajući u društvu putnika iz prošlosti, ljudi koji su se kretali kroz naizgled drugačiji svet. Zahvaljujući putnim vodičima i izveštajima srednjovekovnih putnika mogao sam da sledim praktične pojedinosti, zadovoljstva i opasnosti tadašnjih putovanja. Sedeo sam u tihim bibliotekama u manastirima i palatama od Oksforda do Istanbula i čitao srednjovekovne putničke zapise. Pakovao sam se i sledio putanje srednjovekovnih putnika po ulicama i crkvama Rima i Jerusalima. Pokisnuo sam do gole kože u Ahenu i Ulmu i zalutao sam usred noći u Pekingu. Mučilo me je trovanje hranom, znojio sam se iscrpljen žegom, paničio sam zbog ujeda krpelja i borio sam se s koronavirusom u mestima koja sam jedva poznavao. Osećao sam se napušteno i potišteno kad sam propustio poslednji brod s jednog atola u Maldivima. Plaćao sam takse i doplate, stizao sam u luke tokom štrajkova, brojne planove menjao sam u poslednji čas i morao sam da plaćam razne dozvole, dokumenta i potvrde za putovanja.

U ovoj knjizi kao izvore sam koristio srednjovekovne putne vodiče i putničke izveštaje. Čitalac će sresti raznovrsne putnike

koji će se pojavljivati i nestajati sa sledećih stranica; baš kao ljudi koje upoznamo na putovanjima, možda će ostaviti izvestan utisak, ali neće se predugo zadržavati. Pokušaću da prizovem sliku sveta kakav su zamišljali srednjovekovni ljudi i da dočaram mesta o kojima su često pisali, ali ih nisu uvek i posećivali. Putnici koje sretnemo možda nam se neće uvek dopasti, ali često je tako s ljudima koje upoznamo na putovanju.

U evropskoj hrišćanskoj mašti ideja putovanja bila je temeljno važna. To se ogleda u *mappae mundi* (kartama sveta) nastalim u vrtovima oivičenim pokrivenim stazama u katedralama, u hodočašćima do hramova svetaca, u ideji o potrazi duše za zemaljskim i nebeskim Jerusalimom i u stvaranju prvih globusa. Na putovanjima se ljudi izlažu novim saznanjima, ali ipak je najvažnija putnikova tačka gledišta. Često žudimo za putovanjima i dalekim predelima kad smo kod kuće, a kod kuće su zadovoljstva i koristi putovanja najočiglednije. Putovanja su beskrajno zavodljiva, ali stvarnost retko može da nadmaši ono što pričamo o raznim mestima.

Knjiga o putovanjima u srednjem veku pripada raznim žanrovima, između ostalog autobiografiji, prirodopisu, enciklopedizmu, ispovesti, istoriji, dnevniku i etnografiji. Ti radovi često nose i dozu sujete i sadrže nesporazume, uključujući fantastična bića (mrave veličine psa, žene s draguljima umesto očiju, grifone – pola orlove, pola lavove – dovoljno snažne da ponesu konja) i mesta (Izvor mladosti, Ostrvo Amazonki, čak i Zemaljski raj) o kojima su pisci čuli, ali ih nikad nisu videli ili posetili. Putovanje je u srednjem veku bilo kretanje između stvarnosti i mašte. Osim ovih činilaca, zapisi o putovanjima su uvek krajnje subjektivni, delom zato što putovanje često obuhvata susrete s novim, a delom jer pisci iznose sve greške i negativne prikaze drugih koje su baštinili od svojih kulturnih i pojedinačnih predubeđenja.

Putovanje kao kulturna pojava nosi sa sobom mnogo više od kretanja kroz prostor. Pojam „putnik“ može da obuhvati

bilo koga ko se kreće: turistu, skitnicu, beskućnika ili hodočasnika. Prisilna migracija, proterivanje iz grada ili zemlje, putovanje po nalogu poslodavca, odlazak u daleki rat: sve to je kretanje, ali nije putovanje. Putovanje obično podstiče osećaj za mesto i obuhvata namernu ili odabranu putanju, namerne susrete s različitostima, dobrovoljno ili promišljeno kretanje. Putnik odlazi od kuće s namerom ili nadom da će se vratiti, svojevolljno se odvajajući od sopstvenog sveta (privremeno) i želi da u kretanju stekne nekakva znanja.

Jedan od prvih prepoznatljivih putnih vodiča je *Codex Calixtinus* (oko 1138–1145), zbirka saveta za hodočasnike u Santjago de Kompostela: koje relikvije hodočasnici treba da vidi, gde će naći pitku vodu, kako da izbegne zolje i obade, kako da se ispravno moli u svetilištima. Pisanih putnih vodiča već je bilo dosta do početka XIII veka, a kako je hodočasništvo postajalo sve uobičajenije, od otprilike 1350. godine ovaj žanr (ponekad nazivan *Ars apodemica*, saveti za putovanja) postao je vladajući način pisanja o ljubopitljivom sebi. Srednjovekovni putnički zapisi bili su jedan književni oblik u kom se pojavljuje pripovedačevo „ja“, u kom se radoznalost o svetu oblikuje u priče o mestima koje je pisac posetio i o njegovim ličnim iskustvima. U srednjem veku putopisi nisu bili utvrđeni žanr, nego su uz dosta posrtanja nastajali uz sve češću praksu putovanja, ali su bili namenjeni onima koji uopšte nisu želeli ili mogli da putuju. Tekstovi o putovanjima pisani su za ljude željne egzotičnog i neobičnog, znatiželjne o dalekim i nepristupačnim delovima sveta.

Putovanje je često podsticaj za duboko samopreispitivanje; pisac Alen de Botton naziva ga „babicom misli“. S jedne strane, misli nastaju u unutrašnjim dijalozima koje vodimo dok sedimo u kočiji ili na brodu, u introspektivnom čekanju na putu, u dugim trenucima između polaska i dolaska. S druge strane, putovanje podstiče misli kroz susrete, prijatne i neprijatne, kroz novine i neobičnosti, kroz dodir s nepoznatim. U sledećim

poglavljima putovaćemo srednjovekovnim svetom uzduž i popreko, upoznaćemo vrednosti, zadovoljstva, strahove i čežnje ukorenjene u putovanju. Videćemo intelektualni i duhovni razvoj koji putovanja nude i odgovor ljudi na dobro poznati podsticaj da pišu o svojim putovanjima za buduće naraštaje.

Čak i u XXI veku, kada mnogi ljudi često prevaljuju ogromne razdaljine – ponekad iz nužde, ponekad iz želje – putovanje nikad nije jednostavan posao, nego obično poigrava između uzbuđenja i iscrpljenosti. Što je još važnije, svi putnici nalaze se u neuravnoteženom odnosu sa svojim odredištima zbog razlika u finansijskoj međuzavisnosti, struktura rasizma i eksploatacije i opštih nesporazuma. Kako se Elizabet Bišop izrazila u pesmi „Pitanja putovanja“:

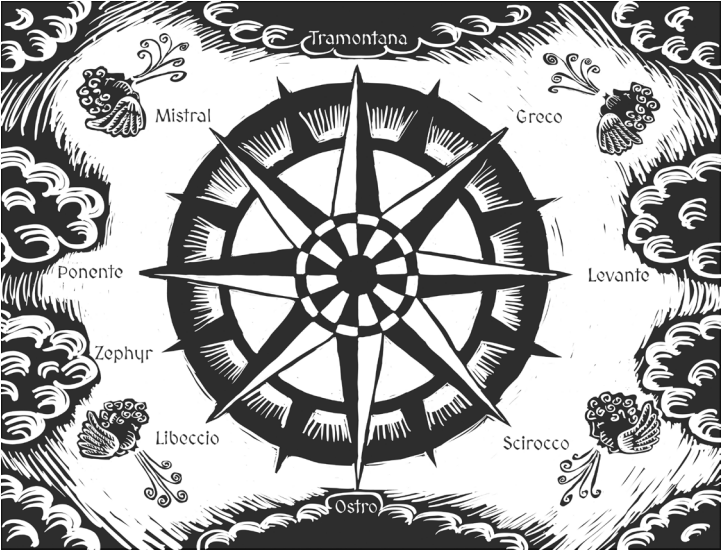
Kontinent, grad, zemlja, zajednica:
Izbor je skučen, vlada oskudica.

Gde god da pođemo sa sobom nosimo sebe, svoje sisteme vrednosti i svoje zahteve, a to nas ograničava čak i kad tragamo za slobodom.

Pozivam vas na putovanje kroz predele koji su čekali srednjovekovnog putnika. Ponekad su to fizička mesta koja se mogu pronaći i identifikovati, ponekad i posetiti, a ponekad su to predele uma. Sva imena, uključujući i nazive mesta, navodio sam u najuobičajenijem obliku. U zagradi sam navodio nazive kada se srednjovekovni naziv značajno razlikuje od savremenog – na primer, današnji Azov, za razliku od venecijanskog naziva Tana. Nisam ujednačio neke zabeležene razdaljine pošto se mere za dužinu istog naziva često međusobno znatno razlikuju. Nadam se da će čitalac prihvatiti neke nedoslednosti u ovom pogledu jer ćemo putovati duž obala koje su često menjale gospodare. U pisanju ove knjige oslanjao sam se na izvore iz „kasnog srednjeg veka“, nastale otprilike između 1300. i 1500. godine, u razdoblju snažnog procvata tehnologije i kulture

putovanja. Jednako važna je i duboka povezanost ovog perioda sa čitanjem i pisanjem. Drugim rečima, *kultura* putovanja razvijala se uporedo sa živom istorijom putovanja.

Ova knjiga na početku je usredsređena na zapadnoevropsku kulturu, a zatim se deli, kreće u drugim pravcima i pušta korenje širom sveta kakav su poznavali srednjovekovni Evropljani, od Engleske do antipoda. Ne tvrdim da iznosim celokupnu maršrutu srednjovekovnog sveta: mogli smo da krenemo i ka drugim odredištima – ka Komposteli, Salamanki i Toledu, Novgorodu i Samarkandu, Zanzibaru i Velikom Zimbabveu – ali jedna putanja uvek se mora odabrati. Na sledećim stranicama, kao što je često slučaj, hodočašća u Rim i Jerusalim smenjivaće se s putovanjima započetim radi znatiželje i istraživanja. Pozivam vas da lutate kroz prostor i mesta kroz zapise ovih putnika koji istovremeno remete i proširuju ideje čovečanstva, iskustva i znanja.

SREDNJOVEKOVNA POMORAČKA RUŽA VETROVA

Ruža vetrova nastala je kao neka vrsta kompasa, služila je za predviđanje vremena i tačnu pomorsku navigaciju. Nazivi vetrova obično su davani s tačke gledišta Jonskog mora, između Sicilije i Grčke, glavne raskrsnice pomorske Evrope.

(Sever) Tramontana, tramuntana: severni vetar koji nastaje iza planina

(Severoistok) Greko, gregale: snažni severoistočni vetar iz Grčke

(Istok) Levante, levanter, subsolan: vetar s istoka, gde se sunce rađa

(Jugoistok) Skiroko, široko, sirok: snažni vreli vetar iz severne Afrike

(Jug) Ostro, auster, mecođorno: slabi južni vetar, donosilac kiše

(Jugozapad) Libečio, garbino: jugozapadni vetar iz Libije, duva u naletima

(Zapad-jugozapad) Zefir: blagi zapadni vetar

(Zapad) Ponente: suvi vetar sa zapada, gde sunce zalazi

(Severozapad) Mistral, maestral: jak hladan severozapadni vetar koji duva s juga Francuske i sledi glavnu brodsku putanju od Venecije do Grčke.

I.

Oblik sveta 1491, ili Uvod s Martinom Behajmom

Nirnberg

Gvozdene grede. Drveni obruči. Kofe s izgnječnim papirom od lana. Glineni kalup. Raznovrsne boje i mastila. Ruke i znoj vrhunskih zanatlija – kovača, štampara i zvonolivca. Iz svega ovoga nastaje lopta prečnika oko pola metra. Godina je 1491, a u nemačkom gradu Nirnbergu stvara se veličanstvena i neobična skulptura.

Majstori vredno prave Globus: model čitavog tada poznatog sveta. U svom radu rukovode se mapom odštampanom naročito za ovu svrhu.

Kada je šuplja lopta dovršena, premazana je finim gipsom, lepljivom kredom. Trake pergamenta nalepljene su na loptastu ljušturu. Zatim je mapu sveta, zasnovanu na spomenutoj štampanoj mapi, punih petnaest sedmica na globusu crtao i bojio nirnberški ilustrator. Sve to plaćeno je iz gradske riznice, uključujući vino i pivo za obroke tokom postupka oslikavanja. Kad je dovršen, Globus je izložen u jednoj sali za prijeme nirnberške Gradske kuće, veličanstvenog gotskog zdanja u centru grada, za uživanje i obrazovanje gradskih vladalaca. Globus je obećavao buduća blaga jer mu je svrha bila da obeleži gde se mogu naći drago kamenje, mnoštvo bisera, egzotično drvo i

najbolji začini: čitav svet trgovine koji građani Nirnberga treba da iskoriste.

Na čelu ovog velikog poduhvata bio je Martin Behajm (1459–1507), trgovac, putnik i moreplovac. Nekoliko godina ranije portugalski kralj Žoao Drugi (u. 1495) imenovao ga je za svog dvorskog geografa. Kralj je žudeo da proširi portugalsku trgovinu i svoje novonastalo carstvo u Atlantik, u Afriku i na istok, a Behajm je sebe smatrao ključnim za izvršenje tog zadatka. Štaviše, u Nirnbergu je bio čuven po tome što je, prema sopstvenom hvalisanju, „preplovio trećinu sveta“.

Behajmov Globus jedan je od najstarijih sačuvanih evropskih pokušaja da svet predstavi u vidu opipljive lopte. Pokazuje nam kako je grupa putnika, zanatlija, naučnika i trgovca zamišljala svet pred kraj XV veka, uoči susreta Evrope s Amerikom.

Sada izložen u Nemačkom nacionalnom muzeju u Nirnbergu, Behajmov Globus izgleda kao današnji globusi. Vešto

i precizno je ukrašen brojnim bojama, prikazuje zemlje, reke, narode, nazive mesta, planine, životinje, a ima i detaljnog teksta. Na njemu se nalaze oko dve hiljade naziva mesta, stotinu ilustracija i preko pedeset opširnih opisa, pa je istovremeno i skulptura planete Zemlje i neka vrsta enciklopedije. S vremenom se izlazio i potamneo (a obavljeno je i nekoliko vrlo nevestih restauracija). U prvi mah teško je razaznati šta je na površini. Ali kako se oči prilagođavaju, tako se kontinenti, ostrva, mora i sićušni crteži pomaljavu, a onda postaju živopisni: svet pun pojedinosti i odredišta.

Martin Behajm rodio se u Nirnbergu, a njegov Globus proizvod je tog naročitog mesta i vremena. Dok je Behajm nadgledao izradu Globusa, Nirnberg je bio jedna od trgovačkih prestonica Evrope i izuzetno bogat grad. Behajmova porodica obogatila se trgovinom luksuznim tkaninama, poslom koji je u samoj svojoj srži međunarodne prirode: pamučne i svilene tkanine, trake i tapiserije, damast i platno s Bliskog istoka, iz Persije, pa čak i iz Kine, prodavali su se preko Venecije širom Evrope. Nirnberg je – kao Augsburg, Briž, Keln, Firenca, Frankfurt, London, Libek i Pariz – bio jedna od trgovačkih rasprsknica srednjovekovne Evrope, grad koji je munjevito rastao, imao dobre saobraćajne veze i otvoren um. Martinov bogati otac, takođe Martin, bio je trgovac u Veneciji, tada najkosmopolitskijem gradu Evrope; njegovo prezime znači „iz Češke“ (*Bohemia*). Srednjovekovni Nirnberg stekao je bogatstvo kao glavni tržišni grad centralne Evrope; prodavao je robu s istoka, posebno začine, a bio je žiža evropske trgovine visoko cenjenim i skupim šafranom, koji se koristio ne samo u ishrani, nego i u medicini i za proizvodnju boja i parfema. Nirnberški trgovci radili su na prostranoj oblasti, od Škotske do Krima, i imali su trgovačke veze s Đenovljanima iz Konstantinopolja i Tatarima iz Tane.

Zbog toga ne čudi što je i Behajm dosta vremena provodio daleko od Nirnberga. Na početku karijere je, prema evropskom

običaju, uzeo *Wanderjahr* („godinu lutanja“). Kao nadničar se selio od grada do grada, a kad je naučio zanat, učlanio se u esnaf. Ta godina nije se provodila u besciljnom lutanju, nego u putujućem šegrtovanju. Kao mladić iz vrlo ugledne nirnberške porodice, Martin je ušao u posao s tkaninama i radio unutar mreže velikih trgovačkih gradova, u Mehelenu, Antverpenu i Frankfurtu; posetio je i Lisabon, a Portugalija mu je bila dom tokom dobrog dela kasnijeg života. Oženio se Joanom, devojkom flamansko-portugalskog porekla, odraslom na ostrvu Fajal na Azorima gde joj je otac bio namesnik.

Krajem devete decenije XV veka Martin je odlazio na daleke brodske ekspedicije u Gvineju u zapadnoj Africi, do Zelenortskih ostrva, a možda i dalje, i dugo je živio na Azorima. Umro je u Lisabonu 1507. Posetio je neke daleke kutke tada poznatog sveta, mesta koja se pojavljuju na njegovom Globusu.

Behajm i njegov Globus stoje u centru Evrope između Istoka i Zapada: okrenuti ka Istoku u trgovini od koje su se Behajm i njegova porodica obogatili, a ka Zapadu u njegovim aktivnostima u Portugaliji i tvrdnjama da je plovio duž afričke obale i po Atlantiku oko Azora.

Informacije ispisane na Behajmovom Globusu mešavina su činjenica utvrđenih međunarodnom trgovinom i folklornih glasina. Globus nam kaže da u Sejlanu (Šri Lanki) ljudi idu naokolo nagi. Čitamo da na Nojkuranskim (Nikobarskim) ostrvima istočno od Indije ljudi imaju pseće glave. Saznajemo da su Islandđani vrlo privlačni belci koji prodaju pse po visokim cenama, da ostavljaju svoju decu stranim trgovcima kako bi kontrolisali broj stanovnika, da jedu sušenu ribu umesto hleba (jer kukuruz na Islandu ne uspeva) i da mogu da požive i osamdeset godina nikada ne okusivši hleb. Globus kaže da upravo Islandđani love bakalare koji stižu na nemačke trpeze. Kako da znamo šta je od ovoga istina, a šta nije, šta je glasina, a šta činjenica? Ako, kao većina stanovnika Nirnberga u XV veku,

nikad nismo bili u Šri Lanki, Indiji ili na Islandu, samo smo na osnovu izveštaja drugih mogli da saznamo čega tamo ima.

U sledećim poglavljima posetićemo mnoga mesta spomenuta na Behajmovom Globusu i blisko ćemo pratiti maršrutu koju donosi jedan od njegovih glavnih izvora, *Knjiga čudesa i putovanja* ser Džona Mandevila (oko 1356). Mandevil je bio i ostao nejasna prilika, čak se ne zna tačno ko je bio, ali njegova *Knjiga* bila je jedan od najomiljenijih srednjovekovnih putničkih vodiča, prevedena je na brojne jezike i kružila je u mnogo rukopisnih i štampanih izdanja. U *Knjizi* je opisao putovanje koje je počelo kao hodočašće iz Engleske do Jerusalima, ali se pretvorilo u putovanje znatiželje i istraživanja i odvela ga čak na Daleki istok; njegov duh prožima sledeća poglavlja. Osim što su bili rado čitani, njegovi zapisi o raznim putovanjima prikazuju neke od ključnih strana srednjovekovnog putovanja. Što je možda najvažnije, pričaju o putovanju o kom se često čitalo, ali se nije dogodilo. Ser Džon tvrdi da je putovao iz Engleske u Kinu i da je njegovu knjigu papa odobrio kao „istinitu“. No takvo odobrenje nije dato. Mandevilova knjiga, pisana u manastirskim bibliotekama, a ne na putu, predstavlja skladište divnih priča koje napinju poverenje do granice pucanja: njegova glavna polazna tačka bila je kraljevina istine. Ovo ne znači da nije pouzdan kao izvor za razumevanje suštine samog putovanja. Za Mandevila i njegove čitaoce kao što je Behajm, čitav svet bio je enciklopedijska knjiga priča o raznim predelima i društvima, živi atlas mašte iz kog su se mogle steći antropološke, naučne i moralne pouke.

„Mnogi ljudi nalaze silno uživanje i utehu“ slušajući i čitajući o nepoznatim mestima i pojavama, piše Mandevil. Razmišljanje o velikim udaljenostima treba da nadahne divljenje prema raznovrsnosti Božjeg dela i čudesima sveta (iako je divljenje prema svetu samo drugi način da se kaže da posmatrač ne shvata sasvim ono što je video). Putovati je značilo čitati;

čitati je značilo putovati: mesta i putopisi shvatali su se uz posredovanje starijih knjiga ili putničkih izveštaja ili pak dalekih očevidaca koji su davno napisali nešto o svetu. U srednjovekovnim tekstovima o putovanjima istina je bila začinjena neistinama, a svedočanstva očevidaca stoje rame uz rame s drevnim maštarijama. Mandevilova *Knjiga* i Behajmov Globus pružaju čitaocima, odnosno posmatračima, priliku da „posete“ razna mesta pomoću priča i slika. Za nirnberške zanatlije i za Behajmovu porodicu – na primer za njegove sestre Elsbet i Magdalenu, zatvorene u nirnberškim manastirima – njegov Globus biće jedini mogući način da vide svet, pa je zbog toga manje važno bilo da li su mesta „stvarna“, a mnogo važnije kako govore sa svojom publikom.

Obris Evrope na Behajmovom Globusu prepoznatljiv je i danas. Obuhvata brižljivo iscrtana Britanska ostrva, sa Škotskom gotovo na vrhu Globusa. Francuska zadire u more dugačkom rukom Bretanje, a ostrvo Džerzi, preveliko, nalazi se iza rta Finister, kao još jedno mesto koje su ljudi tada nazivali krajem sveta. Iberijsko poluostrvo uredno je obeleženo, zajedno s Balearskim, Azorskim i Kanarskim ostrvima, sa zastavicama njihovih vladara kao na generalštabnoj taktičkoj mapi. U Danskoj kralj sedi na prestolu sa žezlom u ruci. Italijansko poluostrvo seže u Sredozemno more do Sicilije, Sardinije i Korzike. Baltičko i Crno more, Kipar i Island obeleženi su na Globusu. Skandinavija je netačnog oblika, nestaje prema severnoj ivici Globusa, a ono što je danas Rusija uglavnom je prazno, osim reka.

Ipak, Behajmovu Evropu lako bi prepoznao svako iz XXI veka naviknut da gleda mape. Slično tome, obale Bliskog istoka i severne Afrike i dalje su poznate modernom posmatraču: Nil koji teče kroz Egipat, Crveno more, Sinaj i Arapsko poluostrvo.

No ideja Martina Behajma i njegovih ljudi koji su naporno radili stvarajući Globus o obliku sveta bila je potpuno drugačija

od naše. Kad pogledamo van Evrope, Behajmov Globus rastaje se od naše slike sveta.

Najupadljivije je to što Globus prikazuje svega tri kontinenta: Evropu, Afriku i Aziju. Na polovima nema gotovo ničega. Na arktičkom severu se otvoreno more graniči sa severnom ivicom Rusije. Na antarktičkom jugu Behajmovi umetnici ispunili su prostor Nirnberškim orlom, simbolom grada, licem Bogorodice i zastavama grbovima i oznakama Nirnberga i Evrope. Iza granica Tatarije i Kitaja (šire posmatrano, Rusije, srednje Azije i Kine), Behajmov svet smrvu se u nizove ostrva, uglavnom bezimernih, kao da su kontinenti postali naplavine i otplovili u ogromna mora ostatka sveta. U Behajmovom svetu postoje dva glavna okeana – Zapadni okean, koji počinje od Evrope i završava se kod „Sipangua“ (Japan), i Indijski okean, koji počinje negde ispod Arabije i „Taprobane“ (Šri Lanke) i doseže skoro do Jave. Treći okean, Istočni, počinje istočno od Jave i južno od Japana i spaja se sa Zapadnim okeanom (tamo gde bismo mi sada stavili Pacifik).

Lako je iz ovih grešaka zaključiti da Evropljani nisu dobro poznavali svoju planetu. Pa ipak, Behajmov Globus predstavlja vrhunac stotina godina otkrića, ispitivanja oblika Zemlje i čuda koja se na njoj mogu naći. Neophodno je vrlo jasno naglasiti da načelno posmatrano ljudi srednjeg veka nisu verovali da je Zemlja ravna: znali su da je loptasta, ali nisu još znali kako da je oplove. Geografsko delo poznato svakom obrazovanom žitelju zapadne Evrope bilo je *Tractatus de Sphaera* (*Rasprava o lopti*) Johanesa de Sakroboska (poznatog na engleskom i kao Džon od Holivuda). Ova rasprava, napisana naročito pod uticajem Aristotela, Ptolemeja i prevoda dela arapskih astronoma, bila je najomiljeniji udžbenik astronomije od XIII veka nadalje (bila je obavezno delo u tzv. *quadriviumu* – doslovno „četiri puta“ – višem stepenu srednjovekovnog obrazovanja). Sakrobosko je otvoreno govorio o sferičnoj prirodi Zemlje, a to je

temeljio na zapažanju da se Sunce, Mesec i zvezde pojavljuju u različito vreme „za istočnjake [i] za zapadnjake“. Takođe je opisao „otprilike okruglu“ prirodu mora. Sakrobosko je tvrdio da postoje antipodi i obnovio je teoriju klimatskih pojaseva sledeći uticajni obrazac koji je ostavio Makrobije (oko 400). On opisuje svet podeljen na pet oblasti ili krugova: severnu i južnu ledenu oblast (Arktik i Antarktik), žarku ekvatorijalnu zonu, nenastanjivu i negostoljubivu za putnika „zbog vreline sunca“ i severne i južne umerene oblasti. Behajmov Globus obeležava vrelu oblast linijom Ekvatora, a potpis objašnjava da su tu „dan i noć tokom cele godine dugi po dvanaest sati“. Ekvatorijalna južna Afrika, saopštava Globus, „peskovita je, izgorela oblast zvana žarka zona, veoma slabo naseljena“. Prema tome, za svaku kopnenu masu izvan ovog pojasa, severno ili južno, moglo bi se razumno pretpostaviti da je naseljiva. Glasine o dalekim zemljama kao one na Behajmovom Globusu i podrobni opisi trgovačkih ugovora s ostrvima i kraljevinama u oblasti Jave i Sumatre nagoveštavaju ne samo da su te zemlje bile naseljive, nego da su bile i naseljene. Okrugli Behajmov svet i domet ljudskog naseljavanja pokazuju da su tvorci Globusa bili obrazovani i da su raspolagali savremenim skupom znanja.

Mnogi uzvišeni autoriteti drevne geografije i filozofije iznosili su pretpostavke o postojanju naseljene zemlje, četvrtog kontinenta, izvan žarkih zona i odvojenog od poznatih kontinenata Afrike, Azije i Evrope. Ciceronovo delo *Scipionov san* (54–51. pre nove ere) koje je kružilo po Evropi s Makrobijevim komentarima opisivalo je stanovnike dalekih južnih zemalja izlazećeg ili zalazećeg sunca, svet ljudi mnogo širi od malog severnog dela sveta naseljenog „Rimljanima“ (misli se na Sredozemlje). U Ciceronovom tekstu ljudi južne zone („kojima su stopala obrnuta [od naših]“ ne mogu da imaju nikakve veze sa severnom zonom Evrope, ali Behajmov Globus domišljato povezuje sve u jednu loptu. Sveti Avgustin (354–430) u svom

delu *O državi Božjoj* prihvatio je mogućnost antipodske zemlje, ali smatrao je „suviše besmislenim pretpostavljati da su neki ljudi otplovili s naše strane zemlje na drugu, stigli tamo prešavši ogromno prostranstvo okeana kako bi ljudsku rasu i tamo naselili potomci jednog prvog čoveka“.

Mnogi geografi i kartografi pretpostavljali su da je Indijski okean neka vrsta „jezera“ okruženog kopnom, s kopnenom masom na jugu planete koja okružuje more.

Do XIV veka načelno je prihvaćeno da *terra incognita* (nepoznata zemlja) južnih zona postoji, da je spojena s drugim oblastima i da se do nje nekako može stići, mada su njene tačne osobine i položaj i dalje bili predmet rasprava. Shvatilo se da su žarke zone u izvesnoj meri prohodne. Behajmov Globus, sledeći Sakroboska preko Mandevila, izveštava da zvezda vodilja, odnosno Polarna zvezda, nije vidljiva s antipoda koji je na Globusu predstavljen kao „Kandin“, ostrvo južno od Jave. Na Kandinu, Javi i drugim okolnim ostrvima, Behajmov Globus naglašava da Polarna zvezda s njih nije vidljiva, ali da se vidi druga zvezda „zvana Antarktikus“, južna Polarna zvezda. Razlog je to što je ta zemlja „nogu naspram noge“ s „našom“ zemljom, odnosno da je evropski antipod.* Gijom Filastr (umro 1482), francuski kardinal i ljubitelj geografije, napisao je da su „oni koji žive na najdaljim delovima istoka antipodi onih koji žive na najdaljim delovima zapada“. Zbog toga je do Behajmovog doba bilo opšteprihvaćeno da postoje pristupačni, ali još nepoznati delovi sveta, možda puni ljudi koji čekaju da im se propoveda hrišćansko jevanđelje i da trguju sa zapadom.

Istovremeno, informacije na Behajmovom Globusu (mada ne i formatom) slede uobičajeni srednjovekovni raspored sveta, loptu s tri kontinenta, što u suštini prati ono što danas zovemo mapa „T i O“. Ovaj hrišćanski raspored kontinenta – slovo T smešteno unutar slova O – bio je glavna ideja o

* Od grčkog *anti*, protiv, naspram i *pons*, *pod*, stopalo; noga naspram noge.

Zemlji sve do samog početka XVI veka. Po njemu je Azija bila na vrhu, Evropa dole levo, a Afrika dole desno. Slovo T su stvarale tri velike vodene mase (obično Don, Nil i Sredozemno more), a slovo O je predstavljalo veliki okean koji okružuje poznati svet, *ecumene* (zajednicu poznatog naseljenog sveta). Behajmovim Globusom jednako tome vladala su tri kontinenta, Afrika, Azija i Evropa, povezana okeanima.

Globus se na nemačkom zove *Erdapfel* – Jabuka sveta, isto vreme „lopta“ i „jabuka“ planete Zemlje. U samom nazivu ogleda se srednjovekovno shvatanje planete u obliku organizma, voća, živog kruga. To je Božje izobilje u Njegovom savršenom delu, a prikazuje svet išaran putanjama kojima su se putnici – uključujući i Behajma – kretali, i sve teritorije koje putnici mogu da očekuju iza morâ. Ovo liči na sićušnu loptu „T i O“ koju poput jabuke drži Mladenac Isus na fresci iz XIV veka u Firenci (kao i Nirnberg, i Firenca je bila „svetski grad“ trgovine i bogatstva srednjovekovne Evrope). Dete Isus drži čitav svet u ruci. Ovde su slovo T i slovo O obrnuti, verovatno da bi se nagovestila Božja tačka gledišta; Bog posmatra odozgo s vrha sveta.

Mape „T i O“ predstavljaju svet kao potpuno trojstvo podeljeno Božjom rukom u uredne kontinentalne delove. Ovo je sledilo biblijsko učenje da su svi ljudi potekli od Adama (Knjiga postanja 9) preko Nojeva tri sina. U ovoj etnografskoj teoriji Semovo potomstvo živelo je u Aziji, Hamovo u Africi, a Jafetovo u Evropi. Ako hrišćanstvo treba da se proširi na „sve narode“ kako je naložio Isus (Matej 28: 16-20), onda je globus kakav je Behajmov način da se predstavi i *poveže* čitav nastanjivi svet pomoću kog jevanđelje i trgovina mogu da dosegnu ona mesta izvan žarkih zona koja su se nekada smatrala nedostupnima.

Na računu koji je nirnberška gradska riznica platila za Behajmov Globus piše da je stvoren za uživanje moćnog gradskog veća (U Nirnbergu je gradsko veće, a ne esnafi, rukovalo trgovinom grada). Dok su okretali Globus, bogati građani Nirnberga možda su se prisećali putovanja na koja su i sami

išli. Gradski većnik Georg Holcšuer (umro 1526), koji je podstaknuo izradu Globusa i nadgledao troškove veća, putovao je u Egipat i Jerusalem tokom osme decenije XV veka kao trgovac i hodočasnik. Georg Glokenton (umro 1514), koji je ilustrovao Globus, načinio je *Romweg*, mape putanja do Rima za nemačke hodočasnike. Neki su se sećali strašnijih odredišta koja su posetili ili su želeli da posete. Možda su razmišljali o novim portugalskim otkrićima u Africi koja su, iz meseca u mesec, temeljno menjala evropska znanja o svetu (i u kojima će razni pripadnici porodica Behajm i Holcšuer aktivno učestvovati tokom nastupajućih godina). Možda su mislili i o fantastičnim odredištima koja su im golicala znatiželju i vodila ih u mesta iz mašte o kojima su znali samo iz slika i knjiga.

Tamo gde bi na Globusu trebalo da stoji naziv „Nirnberg“ piše „Behajm“. Globus je bio statusni simbol i celokupno znanje nirnberškog moreplovca o čitavom svetu moglo je da mu

stane u šaku. Globus je u suštini po Behajmu i valjanim ljudima Nirnberga Božji pogled na svet. Zbog toga Globus nagoveštava Behajmovo prošlo i buduće savladavanje prostora, zbog toga predstavlja svet sagledan s tačke gledišta jednog čoveka u određenom trenutku u vremenu.

Gledajući u bilo koju mapu sveta lako zaboravimo sopstvenu trenutnu situaciju. Kao fotografije s letovanja, globus može da bude polazna tačka za priče o onome što je čovek video na putovanjima, gde je išao i kojim putem. Globus je koristan za navigaciju i istraživanje, ali njegov oblik kao velikog skupog opipljivog predmeta nije prikladan za telesna putovanja. Behajmov globus je uspomena, zalog sećanja. Jedna njegova svrha možda je da sva mesta okupi zajedno, u minijaturi i u umu. Savladavanje prostora uvek je lakše zamisliti nego savladavanje vremena; ljudi misle da mogu da poseduju prostor, ali znaju da ne mogu posedovati vreme. Na Globusu svet leti pred očima posmatrača, zavisi od njegove tačke gledišta, gradovi su majušni, a zapanjujuće obale postale su obrisi slični trakama. U tom trenutku vremensko je manje važno od prostornog i čini nam se da vidimo i znamo sve.

Behajmov Globus nastao je u vreme ključne istorijske prekretnice, u vreme predaha, u jednom od onih trenutaka kada je, makar u Evropi, ono što se često naziva „srednjovekovnim“ počelo da deluje „rano moderno“. Drugim rečima, uoči početka evropskog naseljavanja Amerike posle 1492. Bilo je sličnih trenutaka – na primer Prvi krstaški rat 1096, osmanlijsko osvajanje Konstantinopolja 1453. ili protestantska zabrana hodočašća 1520. godine – značajnih za srednjovekovnu istoriju putovanja koji su prirodu samih putovanja značajno izmenili. No da li je uopšte moguće definisati putovanje?

Srednjovekovno kretanje uglavnom se zasnivalo na mestima: na kupovini i prodaji robe na određenim sajmovima, na

kretanju između različitih manastira ili na odlasku u bitku na nekom unapred utvrđenom mestu. Glavni oblik putovanja nastao na srednjovekovnom zapadu bio je hodočašće, koje je obično obuhvatalo i elemente turizma. Hodočašće je obuhvatalo polazak, obično na već utvrđenoj putanji, prema poželjnom i važnom odredištu, i povratak kući poboljšanog, obnovljenog, preobraženog putnika. Razlozi i motivi za hodočašće bili su raznovrsni – ponekad je hodočašće bilo dobrovoljno, ponekad u svrhu izlečenja, ponekad je nametano kao kazna, ponekad je hodočasnik kretao na put u ime čitave zajednice – ali uvek je bilo putovanje do nekog naročitog odredišta. Među njima su bili Volsingam, Kenterberi, Ahen, Vilsnak, Keln, Santjago de Kompostela, Rim, Bari, Jerusalim. Ova mesta, i mnoga druga, bila su prožeta harizmatičnom svetošću i bila su ključni hramovi za hrišćanske hodočasnike. No oko 1350. godine, takva putovanja stiču svojstva i infrastrukturu onoga što danas nazivamo masovnim turizmom ili čak paket-aranžmanima: grupe putnika plaćale su posrednicima i snabdevačima da im obezbede izvestan stepen udobnosti, bezbednosti i društvenosti, a umesto njih putnički posrednici izlazili su na kraj s očiglednim preprekama kao što su jezik, prevoz, razmena valuta i obezbeđivanje hrane. Putnici su se okupljali u društveno nepredvidive grupe u kojima su izbijale svađe i nastajala prijateljstva. Nepoznato je bilo prigušeno znanjem kuda se ide i, do izvesne mere, s kim se ide.

Putovanje predstavlja potragu – za srećom, za iskupljenjem, za bogatstvom – ali je definisano dosadnim praktičnim stranama prevoza, razmene novca, bolesti, neudobnosti, kašnjenja, otkazivanja. Putovanje ima odredište i podržavaju ga razne delatnosti i infrastruktura. Putovanje može biti prtljag i pakovanje, čamci i mazge, pasoši i dozvole za prolazak, zbunjujuća hrana i sumnjiva pića, pljačkaško gostoprimstvo, susreti s drevnom i savremenom arhitekturom, tuđinski toaleti i zastrašujući putevi. Putovanje obuhvata zivanje u tuđu odeću i običaje.

Putovanje stavlja putnika na milost i nemilost vremenskim uslovima i vodiču. Putovanje čine iznenadni trenuci prijateljstva s ljudima koji ne govore istim jezikom, milovanja mačaka lualica ili pitomih ptica kao da će nam postati životni ljubimci. Putovanje oštro ukazuje na jednakost na mnogo načina na koji su putnici okupljeni ili primorani na bliskost. Putnici zavise od poslova koji postoje da im pružaju podršku ili da im jednako tome uzmu i poslednji novčić. Putovanje izaziva neželjeno uzbuđenje pred nepoznatim, obećava svet koji još nismo videli. Putovanje donosi putniku neočekivana iskustva izgubljenosti i neprijatne trenutke već viđenog. Putovanje je pokušaj da se pobegne od odgovornosti, da se prelazi preko kontinenata i kroz razne jezike, da se pobegne od grešaka i mana boravka kod kuće. Putovanje je samo povremeno epsko, uvek je lično, ali nosi sa sobom nezaboravne trenutke oduševljenja, trenutke koje je teško pretvoriti u reči i koji se pamte i prepričavaju kao izuzetni. Putovanje obuhvata grozničava uopštavanja, grube primedbe, nasumična, ali čudnovato predvidiva iskustva muka, inata i čežnje. Putovanje podstiče želju da se ode na mesta za koja se čulo iz izveštaja koji zvuče pouzdano, ali nisu obavezno istiniti. Putovanje angažuje um i telo, mada ne uvek istovremeno. Putovanje budi putnikovu aktivnu radoznalost dok, paradoksalno, podrazumeva duge periode mirovanja: sedenje, čekanje, kašnjenje, bolest, dosadu. Većina putovanja obuhvata neku vrstu zarade ili zadovoljstva, ali svrha putovanja često se menja usput. Putnik često teži da stekne „pravo“ iskustvo putovanja, odgovarajuće dobrobiti i blagoslove. Pa ipak mi zaboravljamo koliko su nam koraci kratki; putnikov stvarni položaj ili raspored često ostaje gotovo nepromenjen.

Definicije putovanja uvek su neuspele jer je, namerno ili usled okolnosti, svako putovanje jedinstveno. Ista putanja ne znači da će svi putnici iskusiti isto putovanje. „Putovanje“ je niz priča koje pričamo kad se vratimo kući, a ne samo stvarno iskustvo nezgrapnog, bolnog i prljavog kretanja površinom

planete. Pisani putni vodiči često izuzetno liče na priručnike za preživljavanje; uglavnom se govori o tome kako je mesta najbolje izdržati, a ne kako u njima uživati. No zapisi o nevoljama budućim putnicima često su korisniji nego samozadovoljno hvalisanje uspešnim putovanjem. Kao što ćemo često videti, što je putovanje neprijatnije, to su tekstovi bogatiji.

Savet za putnika: „Smatraće se vrlo lakomislenim putnik kog na putu zadivi prijatna livada, pa napusti putovanje zaboravivši gde je uopšte krenuo.“

Izreka, Egbert iz Liježa,
Dobro natovareni brod (oko 1023).

Ilustratori Behajmovog Globusa naišli su na prepreku koju su mnogi raniji kartografi zaobišli: morali su da prikažu razmere atlantskog sveta, od Portugalije do Japana, umesto da prepuste ogromno vođeno prostranstvo Atlantika mašti. Na mnogim srednjovekovnim mapama Atantik je zamišljen kao „poledina“ mape, ali Globus je omogućio vizuelizaciju i predstavljanje svih, mada uglavnom nepoznatih, mora koja povezuju Evropu, Afriku i Aziju.

U sredini Atlantika na Behajmovom Globusu, nešto zapadnije od Zelenortskih ostrva, nalazi se ostrvo „Sant Brandan“. Majušni tekst na Globusu beleži sledeće: „Godine 565. posle Hrista Sveti Brendan je brodom stigao na ovo ostrvo gde se nagledao čudesa, a posle sedam godina vratio se u svoju zemlju.“ Globus ovde govori o legendarnom Ostrvu Svetog Brendana na koje je u VI veku irski svetac Brendan doplovio tragajući za Rajem i Obećanom zemljom svetaca. Ko god da je ovo dodao na Globus znao je legendu, ali je bio oprezan i ostavio opis ostrva nejasnim.

U veoma čitanoj priči o Svetom Brendanu (verovatno je prvobitno napisana u Irskoj u IX veku, ali je kružila na latinskom